

La història contemporània de Catalunya en l'ensenyament primari i secundari, 1970-1990

Francesc Xavier Hernández Cardona

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

UNIVERSITAT DE BARCELONA
DIVISIÓ I
DEPARTAMENT D'HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA

TESI DOCTORAL

"LA HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA DE CATALUNYA EN
L'ENSENYAMENT PRIMARI I SECUNDARI, 1970-1990"

per Francesc Xavier Hernández i Cardona

Director de la Tesi: Dr. Pelai Pages i Blanch
Setembre del 1993.

CAPÍTOL 3. FRANQUISME I ENSENYAMENT DE LA HISTÒRIA, 1938 - 1970

Ensenyament i postguerra. Els canvis dels anys 50. Història i ensenyament. Ideologia i història a l'ensenyament primari. Ideologia i història al batxillerat.

ENSENYAMENT I POSTGUERRA

La Guerra Civil Espanyola i la instauració d'una dictadura de caràcter feixista van significar un tall molt important en la història de l'Estat espanyol. Encara més condicionador, per no dir determinant, va resultar el desenllaç del conflicte per Catalunya, considerada com a conjunt nacional. En efecte, la guerra havia tingut una vessant social clara, però també havia tingut una certa vessant nacionalitària. Des del bàndol franquista es considerava que la guerra també era una guerra contra Catalunya, origen dels dos principals mals que atenallaven el país: *el rojo-separatismo*.

En aquesta perspectiva nacionalitària, i atesos els resultats del conflicte, Catalunya, globalment considerada, passava a la categoria de país vençut, i, per tant, els conqueridors tenien el dret de les armes per arrencar pàgina i imposar, de grat o per força, un nou ordre. Les institucions catalanes van quedar suprimides, el funcionariat severament depurat, la llengua i la cultura perseguides (1), a banda d'una repressió general contra els sospitosos de simpatitzar o col·laborar amb el règim republicà.

L'aparell escolar català i els professionals que l'havien creat o desenvolupat van quedar simplement suprimits, i la repressió implacable es va abatre sobre els docents relacionats amb l'ensenyament en qualsevol dels nivells (2).

La nova situació, sumada als desastres de la guerra que havia engolit en el front a la flor del jovent català, i havia arrossegat cap a l'exili milers de ciutadans entre els quals es comptaven els millors quadres socials, civils, polítics o culturals, van configurar un panorama tenebrós per a Catalunya. Es perfilava sense dubtes el tall més brutal en la història de Catalunya, que en els següents anys quedaria a frec de la desaparició com a entitat nacional.

Un país sense quadres civils, sense intel·lectuals, sense artistes, sense polítics, amb tots els instruments d'autogovern anorreats, sotmès a un procés galopant de genocidi cultural i aviat a un intent de dislocació econòmica (3), tenia certament poques possibilitats de futur si la situació es mantenia durant un cert nombre d'anys. L'espanyolització de les classes poderoses i la formidable allau migratòria que van seguir, no feien més que abonar la difícil conjuntura històrica.

El nou règim pretenia castrar definitivament Catalunya i evitar-ne la reproducció del conjunt, i en aquesta tasca la batalla cultural esdevenia fonamental. El franquisme podia controlar i controlava els mitjans de comunicació de masses de l'època, i, a més a més, va posar tot l'aparell escolar al servei de l'espanyolització del territori. L'escola primària i l'ensenyament secundari van convertir-se en una palanca fonamental per uniformitzar nacionalment l'estat en funció de la ideologia espanyolista.

En el conjunt de l'Estat, l'ensenyament primari i secundari, a més a més de les seves funcions lògiques de reproduir les relacions de producció i de capacitar la força de treball, havia d'assegurar la màxima homogeneïtzació nacional, a fi d'acomplir algunes de les tasques pendents del model liberal de construcció d'Espanya. D'una manera o altra, emprant òbviamment la violència, i un cop liquidat el problema social, el franquisme es proposava abordar algunes de les tasques inconcluses de la revolució burgesa, incloent la unificació d'un estat-nacional, en base a un mercat, aniquilant definitivament les nacionalitats perifèriques de tradició medieval que havien esquivat els avatars de la història. La simple existència d'aquestes nacionalitats impugnava la unitat de l'Estat, i el franquisme va posar tota la carn a la graella a fi de trobar la sol.lució final.

Durant el període bèl·lic va iniciar-se la tasca de desmantellament del sistema educatiu republicà. Els nacionals van començar a treballar en el disseny de normatives legals d'acord amb els nous principis totalitaris que ja informaven el bàndol nacionalista. A les poques setmanes de guerra, l'Ordre del 21 de setembre del 1936 reestructurava l'ensenyament primari, incloent com a matèria d'estudis la Història Sagrada i la Religió (4). L'Església estava cridada a tenir un paper doblement fonamental en l'educació: d'una banda, fer costat a la simbiosi valors religiosos-valors patriòtics, i, de l'altra, assumir directament part de la gestió de l'ensenyament.

Poc després, o paral·lelament, s'endegaven mesures per a controlar tota mena de publicacions, inclosos els llibres de text (5). En la circular del 5 de març del 38 s'instava a la Inspecció de l'Ensenyament Primari a estimular l'educació patriòtica, religiosa i cívica, a banda de l'educació física, enteses totes les mesures, òbviamment, en una perspectiva totalitària (6).

En el mateix 1938 es va crear el *Instituto de España*, encarregat de controlar els llibres de text de primària. Així mateix, una

ordre del 7 de juliol del 38 creava una comissió dictaminadora sobre els llibres de text de secundària (7).

Les primeres mesures urgents de nacionalització de la secundària van venir acompanyades d'un nou Pla d'Estudis de conjunt l'any 1938 (8). Després del suport de la jerarquia catòlica al bàndol nacional, palesat en la pastoral col·lectiva del juliol de 1937, i la consolidació del nacional-catolicisme-espanyolista com a motor ideològic dels insurgents, el govern de Burgos constituït el 1938 va sintetitzar una mostra dels diferents sectors aglutinats contra la República.

La cartera d'Educació, que es considerava un pilar fonamental de la propaganda del nou règim, va quedar a mans d'un monàrquic: Pedro Sainz Rodríguez. A mitjan del 39 va ser substituït per un ex-cedista i membre d'Acció Catòlica: José Ibáñez Martín, que retindria la cartera fins el 1951. Cal parar esment en un aspecte terminològic important, el concepte d'*instrucció* era, per primera vegada, substituït pel d'*educació*. El govern de Burgos no va crear un ministeri d'Instrucció Pública sinó un *Ministerio de Educación Nacional*(9).

Durant el mandat d'ambdós ministres es van promulgar diverses lleis que reorganitzaven en profunditat el sistema educatiu: la Llei del 20 de setembre de 1938, que reformava el segon ensenyament; la Llei d'ordenació dels estudis universitaris del 29 de juliol de 1943; la llei d'ordenació de l'ensenyament Primari del 17 de juliol del 1945 (10) i la llei de bases de l'ensenyament mitjà i professional de 1949 (11). Com s'ha apuntat anteriorment, l'Església es va veure recompensada amb tota classe de privilegis, i tot l'aparell educatiu de l'Església (escoles de primària, centres de secundària i escoles normals) va tornar a rutllar a ple rendiment.

Seguint la tradició decimonònica, l'ensenyament primari continuava, i continuaria essent, el punt més feble i descurat de l'Educació, centrant-se, quasi tots els esforços, en la incidència en l'ensenyament secundari. El nou règim es preocupava, òbviament, de regular l'ensenyament destinat a les èlites del país, relegant la intervenció i les dotacions pressupostàries a l'ensenyament primari.

El pla d'estudis de secundària del 38, vigent durant quinze anys, va dissenyar l'arquitectura bàsica del nacional-catolicisme educatiu. Seguint la tradició de la major part de plans anteriors, tenia unes finalitats clarament propedèutiques, que es conjuntaven amb una concepció enciclopèdica i una orientació clàssico-humanista. S'accedia al batxillerat a l'edat de 10 anys. Els tres primers anys constituïen una mena de batxillerat elemental a partir dels quals es podia accedir cap a determinats estudis especials, mentre que els set cursos, en el seu conjunt, constituïen el batxillerat universitari que s'havia de revalidar amb un examen d'estat. L'assignatura *Geografía e Historia*, comptava amb tres hores setmanals a 1er, 2on, 3er, i 4art, i dues hores a 5è. L'assignatura *Historia del Imperio Español* s'impartia, dues hores setmanals, a 6è i 7è. D'altra banda, existia una assignatura *Conferencia Formación patriótica de la juventud*, que s'impartia, una hora per setmana, al llarg de tots els cursos i que tenia una dimensió explícita de formació política.

La història es vertebrava a partir de les glòries d'Espanya, i l'època zenital del *Siglo de Oro* esdevenia paradigmàtica i model a recuperar.

La importància que se li conferia al batxillerat no va comportar, ni molt menys, una universalització d'aquests estudis, ans al contrari, es van tancar nombrosos centres creats durant la República, sobretot a zones industrials, i el nombre d'alumnes que van accedir a aquest tipus d'estudis pràcticament es va mantenir estacionari entre el curs 1940-41 i el 1949-50 (12). El dèficit de serveis estatals confiava

pal·liar-se amb una major bel·ligerància dels ordes religiosos i l'ensenyament privat.

La regulació de l'ensenyament primari s'iniciaria en una data molt tardana, una vegada fetes les reformes oportunes a l'ensenyament mitjà i a l'ensenyament universitari. La Llei de 17 de juliol de 1945 venia a regular la encara denominada *Instrucción Primaria*. En el preàmbul de la Llei (13), es fa una llarga dissertació interpretativa de la Història d'Espanya incidint en tots els punts tòpics i típics, incloent-hi la història recent (14). La llei tenia un caràcter marcadament classista; l'ensenyament primari es concebia organitzat en dos períodes, l'elemental, entre els sis i els deu anys, i un període de perfeccionament entre els deu i els dotze anys. Òbviament a finals del període elemental una mínima part d'alumnes s'incorporaven al batxillerat, mentre que altres continuaven els seus estudis bàsics durant un parell d'anys.

Els objectius bàsics de la instrucció primària eren, òbviament, ensenyar a llegir, escriure, sumar, restar, multiplicar i dividir. A banda es donava un bany cultural, al qual hi contribuïen els continguts de geografia i d'història totalitaris, subordinats al pensament de l'integrisme catòlic i a fi de reforçar el patriotisme.

Encara més tard, a l'any 1949, quan ja es veia inviable la via autàrquica, es va procedir a reformar i a regular els ensenyaments de tipus tècnic que es regien per la normativa de l'època de Primo de Rivera. Es va dissenyar un batxillerat elemental amb un primer curs comú, similar al del batxillerat, i quatre cursos en els quals es podia incidir en les especialitats d'agrícola, ramader, industrial, miner, marítim i professions femenines.

ELS CANVIS DELS ANYS 50

A partir dels anys 50 la situació política espanyola va començar a canviar. En efecte, després de la victòria sociològica del referendun del 47, i un cop evidenciat, definitivament, que els aliats no intervindrien contra Franco; el règim va entrar en una fase de consolidació. L'oposició, que a l'escalf de la Segona Guerra Mundial encara havia mantingut a l'interior algunes forces polítiques, es va esvaïr poc a poc, a causa de la desmoralització, de la manca de perspectives, i per la repressió que amb les mans lliures va poder exercir el règim de manera sistemàtica i eficaç.

La configuració d'un nou panorama internacional propiciat per la Guerra freda va ajudar definitivament la consolidació del franquisme. Espanya, a l'igual que Portugal, Grècia o Turquia, passaria a formar part del dispositiu atlantista liderat pels Estats Units. Els governs nordamericans, òbviament, van preferir sistemes no democràtics, o dubtosament democràtics, en aquests països davant de possibles esllavissaments cap a posicions esquerranes. La signatura, a partir del 1953, d'acords amb el Vaticà, per una banda, i amb els Estats Units per un altra, va portar al reconeixement definitiu i implícit de la legitimitat del règim de Franco per part de la comunitat internacional.

La fi del període autàrquic que, a poc a poc, es va viure a partir dels 50, va comportar l'entrada massiva d'inversions estrangeres i la dinamització de l'economia. La represa arribaria al seu zènit amb el Pla d'estabilització del 1959 que, alhora, desembocaria en la nova explosió econòmica dels seixanta, a través de la qual, i amb totes les imperfeccions i defectes de base que es vulgui, el conjunt de l'estat avançaria cap a la modernització.

La Dictadura totalitària que s'havia configurat entre el 1939 i el 1950 va donar pas a una dictadura empírico conservadora entre el 1950 i el 1960, i al franquisme tecnocràtic de 1960 fins la transició democràtica.

òbviament, l'aparell educatiu s'havia d'adaptar als canvis; ja no podia considerar-se únicament com una màquina d'adoctrinament. Havia d'ampliar el seu radi d'acció, contribuint a una millor formació de la mà d'obra, especialitzada o no, i, alhora, incidir en la formació de tècnics i quadres de tota mena. En aquest sentit, els diferents ensenyaments van experimentar successius remodelatges.

Joaquín Ruiz-Giménez, demòcrata cristià de talant liberal, esdevingué ministre d'Educació el 1951, després de la caiguda en desgràcia del seu antecessor, en part a causa dels conflictes estudiantils. Ruiz Giménez va exercir com a ministre fins el 1956; va ser substituït per J. Rubio García-Mina (1956-62) i aquest per M. Lora Tamayo (1962-69) que va donar pas a J.L. Villar Palasí.

Ruiz-Giménez va començar a desenvolupar noves iniciatives amb ànim de resoldre els problemes de l'educació espanyola. Es va afavorir l'extensió de l'aparell educatiu en l'educació primària, ja que durant el curs 1951-52 la taxa d'escolarització primària era únicament del 50 %. Van modernitzar-se els continguts i els mètodes d'ensenyament, a fi de fer-los més funcionals i adaptats a les necessitats dels nous temps. L'enciclopedisme de tradició decimonònica va deixar pas a un ensenyament més eficaç. El pragmatisme prenia protagonisme, la qual cosa no volia dir, ni molt menys, que la funció ideologitzadora quedés arraconada. òbviament, les noves tendències tampoc van suposar innovacions significatives respecte la metodologia didàctica.

El batxillerat va continuar tenint un paper fonamental en la geoestratègia educativa. Tres nous plans d'estudis van contribuir

successivament a fer-hi arranjaments. El primer va ser el de 1953 (15). Pel febrer de 1953 es promulgava la *Ley reguladora de la enseñanza media* i el pla d'estudis pertinent. La intenció de la llei era limitar l'excessiu enciclopedisme, descongestionar assignatures i afavorir el centrament i l'esforç horari en aquelles matèries considerades fonamentals. Es pretenia que els alumnes assolissin una formació integral, tot i que ajustada als principis de la moral catòlica i als del Movimiento Nacional.

El batxillerat durava sis anys i estava dividit en dos períodes: elemental i superior. L'elemental durava quatre anys al final dels quals s'havia de passar una revàlida estatal. Els alumnes que superessin el tràmit podien continuar el batxillerat superior, amb nova revàlida. En acabar, havien de realitzar un curs preuniversitari a fi de poder accedir a una facultat.

En el pla d'estudis apareixia l'assignatura *Historia* que es cursava a tercer i quart curs, amb un total de tres hores setmanals en cadascun dels cursos. Existia també l'assignatura *Historia del Arte y de la Cultura*, que es cursava al cinqué amb un total de dues hores setmanals.

Ruiz-Giménez també va prendre mesures per reglar l'ensenyament professional amb la Llei de 20 de juliol de 1955. L'Educació professional, dividida en tres nivells (pre-aprenentatge; aprenentatge i maestria), tenia com a finalitat possibilitar la incorporació eficaç dels alumnes al món del treball.

Pel 1957 s'introduïa un nou pla de batxillerat, a fi d'aprofundir en l'esperit de la llei del 53 (16). En aquest pla l'assignatura *Historia* es concentrava, amb sis hores setmanals, en el quart curs, mentre que la *Historia del Arte y de la cultura* passava a sisè amb tres hores setmanals. Finalment pel 1967 es va procedir també a un remodelatge

del Batxillerat Elemental en consonància amb les efectuades en el primer cicle de l'ensenyament mitjà.

L'ensenyament primari va continuar essent la ventafocs del sistema, tot i que els esforços per estendre la universalització van continuar. Pel 1953 es va promulgar una *Ley de Construcciones Escolares* que, tot i que inoperant a la pràctica, intentava pal·liar l'esgarrifós dèficit d'equipaments que patia l'escola. A partir del 1959 van començar a construir-se i dotar-se molts instituts d'ensenyament mitjà, ja que la iniciativa privada, bàsicament religiosa, es manifestava incapaç d'afrontar la demanda creixent en aquest tipus d'estudis.

Les darreres reformes en l'ensenyament primari es van donar en dues fases. La llei d'abril de 1964 estenia l'ensenyament obligatori fins els catorze anys (abans fins els onze), essent possible que els alumnes que obtinguessin el certificat d'estudis primaris poguessin passar a tercer curs del batxillerat laboral o del general. A la pràctica la llei va ser paper mullat en no haver-se aconseguit la universalització de l'ensenyament primari.

Finalment, i abans de les reformes del 70, a l'any 1965 es va promulgar una llei que reformava l'ensenyament primari i estipulava una major qualificació professional per a els estudiants de magisteri (17).

Fins aquí hem dibuixat el mapa general en el qual s'insereix la història en l'ensenyament durant el període franquista. Tocaria de fer, a continuació, una breu aproximació al pes de la història dins de l'ensenyament i després, òbviament, passar a valorar, ni que sigui mínimament, el tipus d'història que s'impartia, a quina ideologia responia i quins eren els seus objectius.

HISTÒRIA I ENSENYAMENT

Pel que fa al pes quantitatiu de la història dins de l'ensenyament primari i secundari val a dir que és desigual. A primera vista, degut a la importància que el règim atorgava a la història com element d'ideologització política, caldria pensar en un pes considerable de la història dins dels programes educatius, i això formalment no es dona, excepció feta, relativament, del programa de batxillerat del 1938. Amb tot, hem de tenir present que, com s'ha dit, hi ha diferents plans d'estudis amb variacions substancials i no és el mateix el pes de la història en uns que en altres.

En el pla d'estudis de batxillerat del 1938 (vigent fins el 53) el total d'hores setmanals del conjunt dels cursos de batxillerat era de 214; d'aquestes, 11 eren d'història. És a dir, la història ocupava el 5,1 % del total de les hores lectives del batxillerat de 1938. Mentre, la geografia, en el mateix pla, amb 7 hores setmanals de conjunt entre tots els cursos ocupava el 3,3 % del total d'hores lectives (18).

En el pla de 1953 el total d'hores setmanals del total de cursos de batxillerat sumava 138, de les quals 8 estaven dedicades a la història. Tot i la disminució d'hores el percentatge resultant era del 5,8 %, ja que els horaris globals havien disminuït notablement. En aquest pla la geografia guanyava terreny ja que gaudia, en el total de cursos, d'un total de vuit hores setmanals la qual cosa representava un 5,8 de les hores totals setmanals (19).

En el pla de 1957 el total d'hores setmanals del conjunt de cursos de batxillerat sumava 134, de les quals 6,7 es dedicaven a Història, la qual cosa suposava un 5 % del total. La geografia, amb 7,5 hores setmanals assolía un percentatge del 5'6 de les hores totals (20).

En el pla de 1967, tenint en compte que aquest sumava el batxillerat elemental més el superior, el total d'hores setmanals per al conjunt de les matèries era de 157, de les quals 8,2 eren d'història, i això suposava un 5,2 % del total. La geografia, amb 6 hores setmanals assolía el 3,8 % del total (21).

Molt més difícil resulta avaluar el pes de la història a l'ensenyament primari durant el període franquista. Les raons són obvies: recordem que l'objectiu fonamental era aprendre a llegir, escriure i dominar les quatre regles. D'altra banda cal recordar que la docència requeia sota la responsabilitat d'un sol mestre i que aquest, a la pràctica, disposava d'una certa flexibilitat per organitzar la docència i els continguts. Les lleis que regulaven l'ensenyament primari, la del 1945 i la refosa del 1967, no indiquen temporalització precisa dels continguts d'història, tot i que a la història se li atorga, genèricament, una gran importància:

"Formativos (conocimientos), entendiéndose por éstos los que constituyen la base de la educación moral e intelectual. Cuatro órdenes de conocimiento abarcan este punto: Primero, el de formación religiosa; segundo el de formación del espíritu nacional, en el que se incluyen también la Geografía e Historia, particularmente de España..." (22).

El caràcter i nombre de lliçons venia desenvolupat per tot un seguit de qüestionaris, que tot i que no indicaven temporalització esdevenien indicatius per organitzar l'ensenyament. Així per exemple en el 1956, per al grau mitjà es fixaven 19 lliçons de Religió, 23 d'Història Sagrada; 19 de Gramàtica; 20 d'Aritmètica, 14 de Geometria, 30 de Geografia; 24 d'Història d'Espanya; 21 de Ciències naturals; 25 de Formació política per nens i 5 de formació política per nenes (23). Tenint en compte que l'ensenyament primari era cíclic i que en cadascun dels tres graus es repetien les matèries podem avaluar en un

12 % del total de les lliçons les que es dedicaven a la Història d'Espanya. Compte, però, perquè el concepte lliçó no comporta una unitat temporal i es fa difícil saber el percentatge del temps total que es dedicaria a treballar la Història d'Espanya. Faria falta un estudi acurat i comparatiu dels diferents *Cuestionarios Nacionales* per avaluar el pes real de la història a l'ensenyament primari durant aquest període, recerca específica que no podem abordar en el present treball.

A primer cop d'ull, sembla que els continguts d'història, considerats quantitativament, tenen més presència en l'educació primària que no pas en el batxillerat franquista, i que, fins i tot, podríem considerar que a l'ensenyament secundari hi són relativament escassos, atesa la importància que la història tenia per al règim. A més a més, a primària es donaven també molts coneixements d'història sagrada i la formació política tornava a incidir en molts fets històrics que es consideraven emblemàtics i allisonadors des del punt de vista del règim. D'altra banda, hem de tenir present que el règim saturava amb història ideologitzadora moltes altres àrees de la vida quotidiana, creant una atmosfera que pivotava al voltant dels principals mites de la història nacional espanyola potenciada pel franquisme. Així, en organismes paral·les, com ara la *Organización Juvenil Española* a la joventut també era instruïda en història; existien cursets i publicacions sobre la història d'Espanya destinats a sindicalistes i diferents tipus de quadres civils, per als soldats etc..

Els mitjans de comunicació, els còmics i el cinema també ajudaven a difondre els rancis mites sobre els quals es feia girar la història d'Espanya. Òbviament, el culte al símbols (en aquest cas antidemocràtics i totalitaris): la bandera, l'himne etc., que quotidianament es practicaven en els centres docents, també contribuïen a afaiçonar un determinat tipus d'història al servei del règim.

IDEOLOGIA I HISTÒRIA A L'ENSENYAMENT PRIMARI

Pel que fa al caràcter de la història, aquest el podem detectar a primària a partir de la consulta dels qüestionaris de lliçons i a partir dels llibres de text autoritzats, ja fossin llibres d'assignatura, enciclopèdies o llibres de lectures. Els títols proposats per a les lliçons de segon grau de primària el 1956 són força interessants al respecte, i en principi no donen idea del tipus d'història que s'impartia (24):

- " - Los pueblos primitivos
- Los íberos y los celtas
- Fenicios griegos y cartagineses
- Los romanos
- El cristianismo en España
- Los bárbaros
- Recaredo
- Los árabes
- Religión y cultura árabes
- Primer período de la reconquista
- La Reconquista, segundo período
- La Edad media española
- Los Reyes Católicos
- El descubrimiento de América
- Colonización de América
- Carlos I
- Felipe II
- Los últimos Austrias
- El Siglo de Oro Español
- Los Borbones
- La Guerra de la Independencia
- El tradicionalismo. Las guerras carlistas
- La pérdida del Imperio Español

- Desde Alfonso XIII a 1936

Si procedim a una anàlisi dels continguts dels llibres de text i de les guies didàctiques, sí que podem extreure conclusions més precises. No han estat massa els treballs de recerca que s'han fet en aquest sentit. Potser els que donen més informació són els patrocinats per l'IME de l'Ajuntament de Barcelona (25). D'altra banda, hem procedit en el marc de la present recerca a consultar alguns llibres emblemàtics del període (26).

La conclusió que podríem establir és que la Història d'Espanya que es presenta té unes connotacions altament ideològiques en connivència amb el caràcter totalitari-integrista catòlic del règim.

Per terme general els protagonistes acostumen a ser homes, en general militars o monarques, esquitxats amb algun sant. Les dones tenen un paper irrellevant excepció feta, lògicament, d'Isabel la Catòlica. Vides exemplars, a imitar, i fets històrics militars o amb connotacions patriòtiques són el fil conductor de la història.

La història d'Espanya es projecta cap a la més remota prehistòria presentant-se els homes primitius i els primers pobles pre-romans com els primers espanyols. En alguns casos s'assenyala el paper de la divina providència a l'hora d'escollir Espanya per fer una de les seves millors, o la millor creació.

Els mites de Sagunt i Numància són els que prenen més rellevància en el panorama de la història antiga. Particularment el de Numància, on s'exalta el valor dels numantins que prefereixen morir bàrbarament abans que cedir davant els romans. La figura de Viriat "pastor lusitano" es convenientment exaltada tot i que cau víctima de la traïció. Tot plegat, es prefiguren els valors capriciosament atribuïts als espanyols: valor, orgull, etc.

Pel que fa a la dominació romana es presenta un panorama clar-obscur. D'una banda, Roma sotmet Hispània i li dóna uns determinats valors apreciables. De cop i volta, els romans es tornen més o menys bons i Espanya els ofereix els seus millors fills: Sèneca, Adrià, Trajà... Poc després els romans tornen a ser dolents perseguint arbitràriament la legió de màrtirs cristians espanyols. Els visigots són més o menys enaltits a partir del reialme de Toledo i se'ls atorga la primera unificació nacional. San Hermenegild i Recared són els reis que més es destaquen.

El procés d'islamització es presenta com una invasió reglada, com una "conquesta". Els visigots són derrotats, amb traïcions, i els espanyols retrocedeixen cap al nord. Després de la conquesta ve òbviament la "reconquesta". Don Pelai aturà l'enemic tradicional a la batalla de Covadonga i comença a fer recular els "moros". Lleó i Castella porten la direcció. El *Cid Campeador* és el paradigma dels herois medievals del moment. Tot un llistat de batalles es succeïxen donant, en molts casos, especial importància a la de *Navas de Tolosa*. Alguns llibres destaquen lleugerament el paper d'Aragó i fins i tot anomenen al rei Jaume Ier que es l'únic a tenir l'honor d'emular els telúrics herois espanyols.

La història medieval s'amaneix amb alguns exemples de mal gust com ara la història de Guzman el Bueno o la tortura de Santo Dominguito del Val.

Aragó apareix de nou, com a comparsa, amb els Reis Catòlics. Es destaquen, sobretot, les suposades virtuts d'Isabel la Catòlica i el paper de Castella en la conquesta de Granada i la descoberta d'Amèrica.

A partir de Colom la Història d'Espanya entra en el seu clímax; tot un

reguitzell de personatges exemplifiquen el període: el Cardenal Cisneros, Gonzalo Fernández de Córdova, Carles Ier, Cortés, Pizarro, Felip II, etc. i no falten les anècdotes morboses com ara la de Santa Rosa de Lima. Es destaquen les grans dimensions de l'Imperi Espanyol que assoleix un abast planetari, així com el seu integrisme religiós.

La davallada de l'Imperi Espanyol s'explica a partir de la mala sort (Armada Invencible) o les traïcions dels enemics d'Espanya: turcs, francesos, anglesos, etc. Els borbons acostumen a presentar-se d'una manera molt neutra destacant-se, en alguns dels llibres, el paper de Carles III. A partir d'aquest moment, la història, que segueix un fil militar, es reorienta, tot són derrotes a causa d'enemics interns o externs, però són derrotes honoroses o de les quals no en són directament culpables els espanyols. Així, les esquadres espanyoles s'enfonsen a Trafalgar per culpa de l'almirall francès Villeneuve, això sí, els mariners espanyols moren amb honra.

La guerra de la *Independencia* acostuma a ser un altre dels plats forts de la Història d'Espanya. Els britànics no hi apareixen i els herois espanyols són els únics causants de la derrota dels francesos. Bailén i els setges de Saragossa en són el plats forts. Castaños, Palafox i sobretot, Agustina d'Aragó (no s'esmenta mai els seus orígens catalans) esdevenen els herois per excel·lència. En alguns llibres es citen els setges de Girona, si bé en aquest cas els catalans apareixen comanats per un granadí invencible: Alvarez de Castro. També hom sol parlar en algun llibre, sobretot en els de lectures, del timbaler del Bruc, que assoleix la categoria de nen heroic espanyol.

Després de la *Guerra de Independencia* la història d'Espanya torna a fer-se confusa. El liberalisme acostuma a presentar-se com enemic de la nació i el tradicionalisme carlí (recordem que els carlins havien format part del Movimiento) i les guerres carlines es presenten de

manera ambigua com a dipositaris de l'herència espanyola. La decadència irremissible té els seus contrapunts de valor amb noves derrotes honoroses. Així, Méndez Nuñez, repeteix en quasi tots els llibres allò tan curiós de "*más vale honra sin barcos que barcos sin honra*".

Les campanyes marroquines i la pèrdua de les restes de l'Imperi Colonial enllaçaven, quasi sense solució de continuïtat, amb els darrers temps de la monarquia. El paper de Franco com a general més jove del món, i cabdill de la legió espanyola, acostuma a quedar destacat. La Segona República es presenta com una gran conspiració de traïdors i elements aliens: jueus, francmaçons, russos, a fi d'acabar amb Espanya. L'obra de la República queda reduïda a la crema de convents i esglésies. Franco, José Antonio, els falangistes, el Movimiento, es presenten com a salvadors de la pàtria i restauradors de la religió catòlica, que alliberen Espanya dels seus enemics i instauren un règim per retornar la nació als seus destins imperials.

El bombardeig ideològic sobre la guerra civil es fa indistintament en les enciclopèdies, en els llibres de text, en els llibres de lectura... i, indistintament, des de l'òptica de la Història, la Religió o la formació cívica. Falangistes heroics, generals valents o nens anticomunistes (27) protagonitzen tota mena de relats i aventures amb suposat caràcter edificant.

Fent una consideració global, el període modern, seguit del medieval, són els que tenen un major protagonisme. La història contemporània que es presenta és molt confusa i sovint s'aborda més des de la perspectiva de la formació política que no pas des de la Història.

Pel que fa als continguts d'història de Catalunya aquests simplement no existeixen, ni de manera autònoma ni com apèndix o part de la història d'Espanya. Les úniques al·lusions que es fan relacionades

amb la història de Catalunya es limiten a Jaume Ier, el timbaler del Bruc i els Setges de Girona. La figura de Ferran el Catòlic que, si més no com a comparsa, té un protagonisme relatiu, no apareix mai vinculada a Catalunya.

IDEOLOGIA I HISTÒRIA AL BATXILLERAT

El batxillerat presenta una panoràmica diferent, i, més encara, segons els períodes als què fem referència al llarg de la història del franquisme. Rafael Valls Montés ha realitzat pel que fa al paper de la història en el batxillerat franquista (1938-1953) una sòlida recerca que tipifica molt bé els diferents ritmes i períodes, així com els orígens ideològics que informen la història en el batxillerat franquista, inclosa la seva concreció en els llibres de text (28).

Segons Rafael Valls (29) el batxillerat espanyol del 1938-53 pren, pel que fa a la història d'Espanya, com a nuclis estructurants els marcats per Menéndez Pelayo, estructurats més tard per Jorge Vigon (30). El primer nucli estructurant es vertebrava a partir de la idea *Hacia la unidad de España* comprèn des dels orígens de la propagació del cristianisme fins a finals del segle XV amb el regnat dels Reis Catòlics. El segon nucli estructurant *Cuando no se ponía el sol en las tierras de España* des de finals del segle XV fins el segle XVII, és l'època d'esplendor, de l'Espanya genuïna per excel·lència. El tercer període nucleador respon a la idea de *En la pendiente de la revolución*, inclou els segles XVIII, XIX i XX, és l'època en què Espanya abandona la seva vocació imperial deixant de ser l'autèntica Espanya per convertir-se en una negació d'ella mateixa. Aquests són els tres eixos que informen la història d'Espanya, majoritària en el batxillerat del 38, insistint en una línia de tòpics més o menys similars als exposats en l'apartat de primària.

Si atenem als aspectes quantitius palesats en programes i llibres de text en el batxillerat del 1938-53, no donen gaires sorpreses, ateses les característiques del règim.

Cal destacar la reduïda atenció que es dona a la Història Universal, que únicament s'estudia en els cursos tercer i quart, mentre que la Història d'Espanya s'estudia al llarg de cinc cursos. En els programes d'Història Universal el repartiment de temes per edats històriques està força equilibrat, excepció feta de l'edat contemporània que té poca rellevància. Els temes que es tracten amb major insistència són aquells que estan vinculats a l'època "imperial" espanyola, amb una considerable part d'aquests temes dedicats explícitament a la història d'Espanya. Els aspectes més destacats són els vinculats amb la religió catòlica, com ara la Reforma Protestant, el Concili de Trento les Guerres de Religió etc., i els que des de la perspectiva del nacional catolicisme imperant suposen un més gran distanciament d'alguns dels ideals exposats. Alguns fets o processos històrics, com ara la Revolució Anglesa o la Francesa són condemnats explícitament. En els aspectes culturals, en el quart curs s'introdueixen temes com "el feixisme", emfasitzant el seu sentit nacional, espiritual i històric dignificador de la persona.

Pel que fa a la història d'Espanya, la importància de la història moderna és exageradíssima, ja que suposa la pràctica totalitat dels temes del sisè curs, del setè i bona part dels de cinquè. Més de la meitat del temari d'Història d'Espanya del batxillerat de 1938 estava dedicat a la Història Moderna d'Espanya, considerada, especialment en el segle XVI, paradigma de la grandesa i l'imperi d'Espanya.

Segons els estudis quantitius de Rafael Valls (31) que coincideixen amb els de M. Clemente Linuesa (32), l'enfoc polític en els llibres de text és dominant, constituint aproximadament un 50 % del total dels continguts. En aquesta dimensió política es destaquen els aspectes

"prometeics" d'herois i personatges il·lustres amb predomini del referent bèl·lic. La dimensió cultural ocupa, aproximadament, un 16 % del total dels continguts, i es basa, com en el cas anterior, en una extensa relació d'autors importants incloent el llistat de les seves principals obres. La dimensió social és un tant feble amb un 9,5 % dels continguts. La història de les mentalitats, vinculada bàsicament a aspectes religiosos, ocupa el 8 %. La història econòmica amb un 5 % dels continguts està practicament absent dels continguts exposats en els llibres de text. Temes diversos i geografia històrica ocupen l'11,5 % restant.

L'alt component ideològic explicitat en l'etapa 1938-1953, queda tanmateix molt matisat durant el període següent. En efecte, els plans del 53 i del 57 liquidaven la Història d'Espanya com assignatura, reduint-se els continguts d'història a una Història General, impartida en dos cursos i una Història de l'Art i de la Cultura impartida en un curs. Forçosament els continguts van decantarar-se cap a allò més general i universal perdent protagonisme la història d'Espanya. Cal destacar que a partir del 1955 van començar a impactar seriosament en el món dels llibres de text de batxillerat les obres de Jaume Vicens Vives que esdevindria un referent imparabile i imbatible. L'editorial Teide, amb gran ressó en aquells moments en el conjunt de l'Estat, esdevindria un poder fàctic que reorientaria els continguts dels llibres de text a partir d'una producció de qualitat i de nivell practicament europeu. Ja en el 1955 Jaume Vicens i Santiago Sobrequés van publicar *AGORA, historia universal y de España* (33); en el 1960 S. Sobrequés publicava un nou llibre modern: *Hispania. Historia política y cultural de España*(34); en el 1963 E. Bagué i J. Vicens publicaven *ARS. Historia del Arte i de la Cultura*(35). L'obra de Vicens va contribuir, en col·locar el llistó molt alt, de manera determinant, a la modernització dels continguts dels llibres de text d'història del batxillerat (36). Tot plegat, a mitjans dels seixanta, la història integrista espanyola i catòlica, practicament havia desaparegut del

batxillerat gràcies als esforços d'editors arriscats com Frederic Rahola.

Si atenem, tanmateix, al conjunt de la història impartida durant el batxillerat franquista, i per raons sobre les quals no cal estendre's, el conjunt de continguts d'història de Catalunya és inexistent fins el 1953 i a partir, sobretot, del 1957 comencen a aparèixer falques d'història de Catalunya ni que sigui com apèndix o part de la història d'Espanya o del món. Presència que té a veure no amb els programes sinó amb l'actitud d'autors i editors de llibres de text.

CAPÍTOL 3. NOTES

1. De res van servir les veleïtats de respecte que en un moment o altre havien manifestat els falangistes de Dionisio Ridruejo, o el combatents del *Tercio de Nuestra Señora de Montserrat* o els intel·lectuals del grup *Destino*.
2. Bona part dels docents del període republicà van anar a raure a l'exili, altres van ser perseguïts o depurats. La repressió es va abatre fins i tot contra els alumnes de l'escola Normal de la Generalitat, que es van veure impossibilitats per continuar els seus estudis. Entre les distintes dades que s'han donat sobre l'exili, potser les més fiables, i gens sospitoses de partidisme, són les de J. Rubio, en el seu treball: RUBIO, J. *La emigración de la guerra civil de 1936-39, Historia del éxodo que se produce al final de la II República*, 3 vols, Madrid: Libreria Editorial San Martín, 1977. Rubio destaca la importància del nombre de mestres exiliats que avalua en uns 2.000, importància quantitativa i qualitativa, ja es tractava dels quadres docents més actius i preparats. D'aquests, bona part, ateses les característiques i fluxes de l'exili, bona part deurién ésser catalans.
3. Consulteu al respecte: RIBAS MASSANA, A. *L'economia catalana sota el franquisme* Barcelona: Ed. 62, 1979.
4. *Boletín Oficial del Estado*, 24 de septiembre, 1936.
5. *Boletín Oficial del Estado*, 23 de diciembre, 1936.
Boletín Oficial del Estado, 24 de diciembre, 1936.
6. *Boletín Oficial del Estado*, 8 de marzo, 1938.

En aquest Butlletí es normalitza la imposició del crucifix a les aules: "...el restablecimiento del Crucifijo en las Escuelas... no significa tan sólo que a la Escuela laica del régimen soviético substituya nominalmente el catolicismo de la Escuela nacional..." / "... Se acabó el desdén por nuestra Historia. Terminó la agresión traidora a todo lo español..."

7. El preàmbul de l'ordre del 7 de juliol de 1938 indicava allò que s'havia d'exigir en els llibres de text "...un nivel que responda a los intereses del Nuevo Estado...". Mitjançant la tasca de la *Comisión dictaminadora de Primera Enseñanza* es pretenia donar a "...la escuela, al maestro y a los niños aquella sana doctrina saturada de espíritu religioso y patriótico, que constituye la esencia de nuestro Movimiento Nacional".
8. PLAN DE ESTUDIOS DE 20 DE SEPTIEMBRE DE 1938, *Ley de 20 de septiembre de 1938, reforma de la Segunda Enseñanza*, *Boletín Oficial del Estado* de 23 de septiembre, 1938.
9. No és en absolut casualitat que fos un govern de Franco, qui a l'any 38 creés el *Ministerio de Educación nacional*. El nou règim no pretenia "instruir", sinó "educar", ja que és tractava d'ideologitzar d'una manera explícita la joventut espanyola.
10. *Boletín Oficial del Estado*, 18 de julio, 1945.

11. *Boletín Oficial del Estado*, 30 de julio, 1949.
12. En els primers temps del franquisme el nombre d'instituts oficials va romandre estacionari. Dels 113 existents durant el curs 1939-40, es va passar a 119 durant el curs 1949-50. El nombre total d'alumnes que van cursar estudis de batxillerat durant la dècada va passar de 157.707 en el curs 1940-41 a 214.847 durant el curs 1949-50.
13. Vegis: *Boletín Oficial del Estado*, 18 de julio, 1945.
14. Al respecte, entre altres delicadeses, en el preàmbul de la llei, referint-se al període republicà es diu: "... la escuela sufrió una etapa de influencias materialistas y desnacionalizantes que la convirtieron en campo de experimentación para la más torpe política, negadora del ser íntimo de nuestra conciencia histórica..." . "...las propagandas sectarias preparaban la incorporación de la adolescencia al torvo empeño de la revolución marxista..."
15. *Boletín Oficial del Estado*, 26 de febrero, 1953.
Boletín Oficial del Estado, 12 de junio, 1953.
16. *Boletín Oficial del Estado*, 18 de junio, 1957.
17. *Ley de 21 de diciembre de 1965, sobre reforma de la Enseñanza Primaria*. *Boletín Oficial del Ministerio de Educación Nacional*, 3 de enero de 1966.
18. Vegis al respecte; LUIS GOMEZ, A. *La geografía en el bachillerato español (1836-1970)*, Barcelona: Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, 1985, pàg. 220.
19. *Ibídem*, pàg. 220.
20. *Ibídem*, pàg. 220.
21. *Ibídem*, pàg. 220.
22. *Ley de Educación primaria, Texto refundido por Decreto de 2 de febrero de 1967*. Madrid: Escuela Española, 1967, capítulo IV, artículo 37, apartado B, pàg. 18.
23. HERRERO SALGADO, C. *Preparaciones escolares*. Valladolid: Mifon, 1956, pàg. 507-563.
24. *Ibídem*, pàg. 661-665.
25. Institut Municipal d'Educació (IME), *L'escola sota el franquisme. Què s'aprenia amb els llibres de text*. Publicacions de l'institut Municipal d'educació de l'Ajuntament de Barcelona, 1988.
CLEMENTE LINUESA, M. "Análisis de contenido de textos de historia de enseñanza primaria (1945-1975)". A: *Studia Paedagógica*, 1981, núm. 8, (Salamanca).

26. Entre els llibres de primària consultats cal destacar:

Cien Figuras Españolas, Burgos; Hijos de Santiago Rodríguez, 1943.
Cursos de Historia de España, Barcelona; Teide, 1943.
 DÍAZ SANTILLANA, *Ventanal de España*, Plasencia; Sánchez Rodrigo, 1953.
 DOMÍNGUEZ, J., *Glorias Hispanas*, Barcelona; Salvatella, 1941.
El libro de España, Huesca; Luis Vives, 1948.
Escudo Imperial, Burgos; Hijos de Santiago Rodríguez, 1941.
 GARCIA TOLSA, *Historia de los Pueblos*, Barcelona; Vicens-Vives, 1961.
Historia de España, Madrid; SM, 1961.
Historia de España, Zaragoza; Luis Vives, 1944.
Historia de España, Zaragoza; Luis Vives, 1952.
 MUNTADA, J., *Santa Tierra de España*, Barcelona; Focus, 1951.
 ORTIZ, L., *Glorias Imperiales*, Madrid; Magisterio Español, 1940.
 OTAMENDI, M., *Cruzada de España*, Madrid; Escuela Española, 1941.
 PLA CARGOL, J., *Las civilizaciones*, Gerona; Dalmau, 1953.
 PREVIO, J., *Así es España*, Madrid, 1950.
 SERRANO, A., *España es así*, Madrid; Escuela Española, 1945.
 SOLANA, E., *La patria española*, Madrid; Escuela Española, 1955.
 VILLAR, A., *Paisaje y Espíritu de España*, Barcelona; Salvatella, 1951.
Nociones de Geografía e Historia, Barcelona; Teide, 1957 (1944).

D'entre totes aquestes obres cal destacar pel seu caràcter progressista *Nociones de geografía e Historia*. Inexplicablement, aquesta obra, que recollia la tradició de l'Escola Nova, va passar la censura i es va divulgar en nombroses edicions. Sembla que el responsable directe del text va ser Jaume Vicens Vives, No deixa de ser sorprenent el prefaci que es fa a la segona edició, on es diu el següent:

"La primera edición de esta obra salió en los tiempos juveniles de Editorial Teide, cuando sus creadores veían con ilusionada mirada el porvenir pedagógico del país. Por esta causa, el Prof. J. Vicens Vives, recordando la época en que explicaba geografía e Historia a los alumnos del Instituto Escuela, dio las directrices esenciales para la redacción de este texto, a fin de convertirlo en amena introducción al conocimiento de la vida de las sociedades del pasado y de la realidad del mundo que habitamos.

Para ello se señalaron los elementos pedagógicos esenciales en toda enseñanza de Historia y de Geografía. De un lado, la íntima relación entre el monumento arqueológico o la obra de arte y el período histórico en que fueron realizados, como único sistema para establecer en la mente del muchacho los rudimentos de una sólida cronología histórica, y a la vez para convertir en realidad espiritual asimilada, sin necesidad de recursos memorísticos, los sucesos del pasado...."

27. Una curiosa història d'un nen "anticomunista" titulada *El niño héroe*, apareix a *Historia de España*, Madrid; SM, 1961, pàg. 115.
28. VALLS MONTÉS, R., *La interpretación de la Historia de España, y sus orígenes ideológicos, en el bachillerato franquista (1938-1953)*, Valencia; ICE de la Universidad literaria de Valencia, 1984.
29. *Ibídem*, pàg. 52-73.

- 30, VIGÓN, J, *Historia de España seleccionada en la obra del maestro Marcelino Menéndez Pelayo*, Madrid; Fax, 1946.
- 31, VALLS MONTÉS, R, *Historia España bachillerato.*, pàg. 44.
- 32, CLEMENTE LINUESA, M, *Historia enseñanza primaria*, pàg. 71-75.
- 33, VICENS, J.; SOBREQÜÉS, S, *Agora, Curso de Historia Mundial*, Barcelona; Teide, 1958.
- 34, SOBREQÜÉS, S, *Hispania, Historia política y cultural de España*, Barcelona; Teide, 1960.
- 35, BAGUÉ, E.; VICENS, J, *Ars, Historia del Arte y de la Cultura*, Barcelona; Teide, 1963.
- 36, Vegeu al respecte; RAHOLA, F, "Com va començar l'aventura editorial", A: *L'Avenç*, 1985, núm. 83, pàg. 34-35.